

Η ΕΚΘΕΣΗ ΤΟΥ ΔΟΥΚΑ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ ΙΩΑΝΝΗ ΣΑΓΚΡΕΝΤΟ (1604)

Συνεχίζοντας τὴ δημοσίευση ἀνεκδότων ἐγγράφων ἀπὸ τὰ Ἱερογλυφικά τῆς Βενετίας, παραθέτω τὴν ἐκθεση τοῦ Δούκα τῆς Κρήτης Ἰωάννη Σαγκρέντο, τοῦ ἔτους 1604. Τὸ πρωτότυπο τοῦ δημοσιευόμενου ἐγγράφου βρίσκεται στὸ di Archivio Stato di Venezia (V.A.S.). Relazioni LXXXI, Relazione di Zuane Sagredo.

Ὁ Σαγκρέντο ἦταν ὁ 192ος Δούκας τῆς Κρήτης καὶ ὑπηρέτησε ἀπὸ τὸ 1602 ὡς τὸ 1604¹. Ἡ ἐκθεσί του δὲν ἔχει τὸ γενικὸ ἐνδιαφέρον ποὺ ἔχουν οἱ ἐκθέσεις τῶν Γενικῶν Προβλεπτῶν, οἱ ὁποῖοι ἀσχολοῦνται μὲ ὅλα τὰ γεγονότα καὶ τὰ ζητήματα τῆς Κρήτης, στρατιωτικά, ναυτικά, ὀχυρωματικά, οἰκονομικά, διοικητικά, κοινωνικά κλπ. Καὶ τοῦτο γιατί ἡ δικαιοδοσία τοῦ Δούκα ἦταν περιορισμένη². Δὲν ἦταν γενικὴ ὅπως τοῦ Γενικοῦ Προβλεπτῆ, ποὺ εἶχε πραγματικὰ δικτατορικὰ δικαιώματα γιὰ ὅλα τὰ ζητήματα τοῦ Βασιλείου³. Τὴ δημοσιεύω ὁμως γιατί ἔχει εἰδικὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὸ ζήτημα τῆς ἀμπελοκαλλιέργειας καὶ οἴνεμπορείας, γιὰ τὸ ζήτημα τῆς σιτοκαλλιέργειας καὶ σιτάρκειας τῆς Κρήτης καὶ γιὰ τὴν ὑδροεὐση τοῦ Χάντακα⁴ ζητήματα ποὺ ἀνάγονταν στὴ δικαιοδοσία τοῦ Δούκα, ὅπως καὶ ὁ ἴδιος ἀναφέρει στὴν ἐκθεσί του.

---

¹) Βλ. Hip. Noiret, Documents inédits pour servir à l'histoire de la domination venitienne en Crète de 1380 à 1485, Paris 1892, σ. 555 κ. ἐξ.

²) Ὁ Φραγκίσκος Μοροζίνι, κάνοντας λόγο γιὰ τὸ θεσμὸ τοῦ Δούκα τῆς Κρήτης στὴν ἐκθεσί του (1629) γράφει: *Ὁ Δούκας . . . εἶχε, ὅπως ἦταν συνήθεια, ὅλες τὶς δικαιοδοσίες τῆς Δικαιοσύνης καὶ τοῦ Στρατοῦ. Μὰ σιγά-σιγά τοῦ ἀνάθεσαν, τὴν ὥρα καὶ 260 χρόνια, τὴ δικαιοδοσία τοῦ Capitano καὶ ἔπειτα τοῦ Generale μὲ δικαιώματα ἀνακριτικά . . . Τὰ καθήκοντα τῶν κ. κ. Δουκῶν εἶναι σπουδαῖα καὶ πρὸ παντὸς σιὰ ἄστικὰ ζητήματα.* Βλ. Στ. Γ. Σπανάκη, Μνημεῖα τῆς Κρητικῆς ἱστορίας τ. II, ἀνέκδοτος.

Καὶ ὁ Dolfino Venier, Δούκας τῆς Κρήτης τὸ 1610, ἀναφέρει στὴν ἐκθεσί του ὅτι, *ὁ Δούκας τῆς Κρήτης . . . ἀνακουφίστηκε πολὺ, ἀφοῦ περιορίστηκε μόνον σὲ ζητήματα ἐπισιτιστικά, δικαιοσύνης καὶ τὴν «κατ' ἔφεσιν» ἐκδίκαση τῶν ὑποθέσεων τοῦ Βασιλείου, τῆς Τήνου καὶ τῶν Κυθήρων.* Βλ. V. A. S. Relazioni LXXXI, Relazione di Dolfino Venier 1610.

³) Σχετικὰ μὲ τὸ θεσμὸ καὶ τὴ δικαιοδοσία τοῦ Γενικοῦ Προβλεπτῆ, βλέπε τὸ σχετικὸ κεφάλαιο Proveditore Generale τοῦ Ἰωάννου Μοτσενίγκο στὸ βιβλίον: Στ. Γ. Σπανάκη, Μνημεῖα τῆς Κρητικῆς ἱστορίας, τ. I, Ἡράκλειον 1940, σ. 208 κ. ἐξ.

1604. 22 OTTOBRE.

RELATIONE DEL CLAR.mo Sr ZUANNE SAGREDO
RITORNATO DI DUCA DI CANDIA

Ser.mo Prencipe

Essendosi compiaciuta la ser.tà V.ra, per semplice sua benignità di gratiarmi del carico importantissimo del Ducato di Candia, et dovendo secondo l'antico uso della Republica al tempo del repatriare riferir quelle cose, ch'io conosco degne della sua intelgentia: prima riverentemente le diro, d'haver secondo il solito mio quel carico in tutte le parti esercitato, in quel modo che si conviene, et e mente sua, havendo particolarmente usato ogni maggior diligentia, accio in a.no penurioso come e stato il passato in quel Regno, quei poveri populi et militie, habbino senza pero agravio d'alcuna qualita di persone abundantia di viver di tutte le cose, et perche e stimato da me superfluo il discorerli del sitto di quel Regno, della qualita delle fortzze, della natura di quei Populi, et cose simili, sapendo che la Ser.ta V.ra et questi ss.ri Ill.mi per propria loro inteligenza lo sano d'avantagio, oltra che

1604, 22 ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ

ΕΚΘΕΣΗ

ΤΟΥ ΕΚΛΑΜΠΡΟΤΑΤΟΥ κ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΣΑΓΚΡΕΝΤΟ
ΤΕΩΣ ΔΟΥΚΑ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ

Γαληνότατε Πρίγκιπα,

Ἐφοῦ ἡ Γαληνότητά Σας εὐαρεσιήθηκε, ἀπὸ ἀπλῆ εὐμένειά της, γὰρ μοῦ ἐμπιστευτεῖ τὴ σπουδαιότατη ὑπηρεσία τοῦ δουκάτου τῆς Κρήτης, καὶ ἐπειδὴ ὀφείλω, σύμφωνα μὲ τὴν παλιὰ συνήθεια τῆς Δημοκρατίας, ν' ἀναφέρω, ὅσοι ἀπὸ τὴν ἐπιστροφή στὴν Πατρίδα, τὰ πράγματα ἐκεῖνα πὸ νομίζω πὸς ἀξίζει γὰρ μάθετε, θὰ Σᾶς ἀναφέρω εὐλαβικὰ πρῶτα ὅτι, καὶ τὴ συνήθειά μου, ἐτέλεσα τὴν ἀποστολὴ αὐτὴ σ' ὅλους τοὺς τομεῖς, μὲ τὸν τρόπο ἐκεῖνο πὸ ταιριάζει καὶ συμφωνεῖ μὲ τὴ γνώμη Σας. Ἰδιαίτερα, κατέβαλα τὴ μεγαλύτερη ἐπιμέλεια ὥστε, σὲ χρονιά κακὴ, ὅπως ἦταν ἡ περασμένη στὸ Βασίλειο ἐκεῖνο, γὰρ ἔχει ὁ φτωχὸς αὐτὸς λαὸς καὶ ὁ στρατὸς ἀφθονία ἀπὸ ὅλα τὰ τρόφιμα, χωρὶς τὴν ἐπιβάρυνση καμμιαῖς τάξης ἀνθρώπων.

Καὶ ἐπειδὴ θεωρῶ περιττὸ γὰρ σᾶς μιλήσω γιὰ τὴ θέση τοῦ Βασιλείου ἐκείνου, γιὰ τὴν ποιότητα τῶν φρουρίων, γιὰ τὰ φυσικὰ τοῦ λαοῦ αὐτοῦ καὶ τὰ παρόμοια, γνωρίζοντας πὸς ἡ Γαληνότητά Σας καὶ οἱ ἐκλαμπρότατοι κύριοι τὰ ξαίρουν ἀρκετὰ καλά, γιὰτὶ εἶναι ἐμπειροί,

per relatione de diversi Ecc.mi Generali, et altri Ill.mi rapresentanti ogni giorno lo intendono, doi sole cose riverentemente le raccordero, sopra l'una delle quali non mi dillataro molto, per non esser spetante al carico mio, ma semplicemente la tochero, et e, eh'io tengo che sia comune et verissima opinione, che molto meglio sia non far le fortezze che doppo fate non le redur a perfetione, si che per qualche mancamento di non molta relevantia possino con notabil dan.o delli Prencipi Patroni cascar nelle mani delli loro inimici, percio ho giudicato mio debito riverentemente ramemorar alla Ser.ta V.ra, che ritrovandosi la maggior parte delle sue fortezze di Levante, et quelle del Regno di Candia particolarmente, in tale stato, quale pero con non molta spesa, si potrebono perfetionare, sij contenta haver sopra cio quella consideratione che ricerca l'importantia del negotio, non aspetando il bisogno, che o non s'ha tempo, ne modo di poter farlo, o facendosi con fretta, si fa malamente, et con duplicata spesa, l'altra sopra la qual intendo dillatarmi alquanto, come propria del carico mio e, ch'io stimo si come credo che faci ogn'altro, che l'

ἀφοῦ μάλιστα τὰ ἀκοῦν κάθε μέρα ἀπὸ ἐκθέσεις τῶν διαφόρων ἐξοχολάτων Γενικῶν Προβλεπτῶν καὶ ἄλλων ἐκλαμπροτάτων ἀντιπροσώπων, θὰ Σᾶς ἀναφέρω εὐλαβικὰ δυὸ μόνο ζητήματα.

Στὸ ἓνα ἀπ' αὐτὰ δὲν θὰ ἐπεκταθῶ πολὺ, γιατί δὲν ἀφορᾷ τὴν ὑπηρεσία μου, μὰ ἀπλῶς θὰ τὸ θίξω. Καὶ τὸ ζήτημα αὐτὸ εἶναι τοῦτο: Νομίζω πὼς εἶναι κοινὴ καὶ σωσιότατη ἡ γνώμη ὅτι εἶναι πολὺ καλύτερον νὰ μὴν κατασκευάζονται φρούρια, μιὰ πὸν ἅμα ἀρχίσουν δὲν τελειώνουν· καὶ ἔτσι, ἀπὸ κάποια ἔλλειψη ὄχι καὶ πολὺ σπουδαία, μπορεῖ νὰ πέσουν, πρὸς μεγάλη ζημιὰ τοῦ Κράτους σὶ ὁποῖο ἀνήκουν, στὰ χέρια τῶν ἐχθρῶν του. Γι' αὐτὸ θεώρησα καθῆκον μου νὰ ἀναφέρω σιτὴ Γαληνότητά σας εὐλαβικὰ ὅτι, ἀφοῦ τὰ περισσότερα φρούριά Σας σιτὴν Ἀνατολή, καὶ ἰδιαίτερα σὶ τὸ Βασίλειο τῆς Κρήτης, βρίσκονται σὲ τέτια κατάσταση, πὸν θὰ μπορούσαν ὁμως νὰ τελειώσουν μὲ λίγα ἔξοδα, ἅς εὐαρεστηθεῖ ἡ Γαληνότητά Σας νὰ δώσει πάνω σ' αὐτὸ τὸ ζήτημα τὴ σημασία πὸν ἀπαιτεῖ ἡ σπουδαιότητά του, μὴ περιμένοντας νὰ παρουσιαστῇ ἡ ἀνάγκη. Γιατὶ τότε ἢ δὲν θὰ ὑπάρχει ὁ καιρὸς καὶ ἡ εὐκολία γιὰ τὴν ἀποπεράτωσή τους, ἢ, ἂν ἐπιχειρηθεῖ νὰ γίνουν μὲ βιάση, θὰ γίνουν κακὰ καὶ μὲ διπλᾶ ἔξοδα.

Τὸ ἄλλο ζήτημα, πάνω σὶ ὁποῖο σκοπεύω νὰ ἐπεκταθῶ λίγο, ἐπειδὴ ἀνήκει κυρίως σιτὴ δικαιοδοσία μου, εἶναι τοῦτο: Ἐγὼ νομίζω, ὅπως θὰ νόμιζε πιστεύω καὶ κάθε ἄλλος, πὼς τὸ νὰ ἔχει κανεὶς φρού-

haver fortezze e stati, et marine in paesi lontanissimi migliaia di miglia, situati nelle fauci dell' inimici, senza certo modo di poter dar da viver, alli loro Populi, et militie, sij un non haverle, per non dir peggio, in tal stato Ser.mo Prencipe si ritrovano le sue Isole di Levante, et le sue fortezze, et in particolar l'Isola di Candia, più d'ogn'altra lontana, cosi dal aiuto di lei, come da qual si voglia altro luogo che la possi suffragare, la qual con ragione le deve esser carissima poi che da essa la riceve tanta riputatione, et agiuto, in occasion d'armare, che la rende al mondo Prencipe stimatissimo; fece l'Ecc.mo s.r Proc.r all'hora Prov.r Gn.al in quel Regno Foscariini di f.e m.⁴; una infinita di opere Eroiche, ma fra le principalissime, e necessarie, fece far un strellissimo Editto, che alcuno non potesse sotto pene gravis-

ρια, καὶ κράτη, καὶ παρλίες σὲ χῶρες πολὺ μακρονὲς χιλιάδες μίλια, πὸν βρῖσκονται μπροστὰ στὸ ἀνοιχτὸ στόμα τῶν ἐχθρῶν, χωρὶς νὰ μπορεῖ νὰ τροφοδοτεῖ μὲ κάποιον τρόπο τὸ λαὸ τους καὶ τὸ στρατό, εἶναι σὰν νὰ μὴν τὰ ἔχει, γιὰ νὰ μὴν πῶ κάτι χειρότερο.

Σὲ τέτια κατάσταση, Γαληνότητα Προΐγκιπα, βρῖσκονται τὰ νησιά Σας στὴν Ἀνατολὴ καὶ τὰ φρούριά τους καὶ ἰδιαίτερα τὸ νησί τῆς Κρήτης, τὸ πιὸ μακρονὸ ἀπὸ κάθε ἄλλο, τόσο ἀπὸ τὴ δική Σας βοήθεια ὅσο καὶ ἀπὸ ὁποιοδήποτε ἄλλο τόπο, πὸν θὰ μπορούσε νὰ τὸ βοηθήσει. Τὸ νησί αὐτὸ ἔπρεπε, δικαιολογημένα, νὰ Σās εἶναι πολὺ ἀγαπητό, ἀφοῦ Σās δίδει τόση φήμη καὶ ἐνίσχυση σὲ περίπτωση ἐξοπλισμοῦ, πὸν Σās κάνει κράτος σεβαστὸ στὸν κόσμον.

Ὁ ἐξοχότατος κύριος Ἐπίτροπος, τότε Γενικὸς Προβλεπτής τοῦ Βασιλείου ἐκείνου, μακαρίτης Φοσκαρίνι⁴, ἔκαμε ἄπειρα ἥρωικὰ ἔργα. Μὰ ἀνάμεσα στὰ σπουδαιότερα καὶ τὰ πιὸ ἀναγκαῖα ἐξέδωκε ἓνα αὐστηρότατο Διάταγμα, σύμφωνα μὲ τὸ ὁποῖο κανένας δὲν μπορούσε, χωρὶς νὰ ὑποστῇ σοβαρότατες ποινές, νὰ φυτέψει ἀμπέλια, σὲ χωράφια

⁴) Ὁ Γεν. Προβλεπτής Ἰάκωβος Φοσκαρίνι, πὸν ἐπισκέφτηκε τὴν Κρήτη τὸ 1754, εἶναι ὁ σπουδαιότερος ἀπὸ τοὺς Γενικοὺς Προβλεπτές. Δὲν ἔμεινε ζήτημα τοῦ Βασιλείου πὸν νὰ μὴν τὸν ἀπασχόλησε, κανονίζοντάς το σύμφωνα μὲ τὰ πραγματικὰ συμφέροντα τῆς Δημοκρατίας ἀλλὰ καὶ τοῦ ἰδίου τοῦ λαοῦ. Ὁ Φοσκαρίνι στάθηκε μεγάλος μεταρρυθμιστής, ἀναδιοργανωτής καὶ ἀναμορφωτής τοῦ Βασιλείου καὶ στὶς μεταρρυθμίσεις του στὰ φεουδαλικά, δικαστικά, ἐκκλησιαστικά, οἰκονομικά, ναυτικά, ἐμπορικά, κοινωνικά κλπ. ζητήματα ἀνατρέχουν μὲ εὐλάβεια ὅλοι οἱ ὕστερα ἀπ' αὐτὸν Γενικοὶ Προβλεπτές. Ἡ δημοσίευση τῆς ἐκθεσῆς⁵ του πρὸς τὴ Γερουσία τῆς Βενετίας, ἀπὸ τὴν ὁποία πολλοὶ ἔχουν ἀντλήσει, θὰ ἀποτελέσει ἓνα σοβαρὸ σταθμὸ στὴν ἐρευνα τῆς ἱστορίας τῆς Κρήτης.

sime piantar vigne in terreni atti a coltura, anzi ne fece sradiccar buona quantita, obligando li possessori alla coltivationi di essi, quasi prevedendo la necesita nella qual doveva cascar quel Regno, al presente assediato da tanta sorte di Corsari, quando da se stesso non havesse havuto modo di cavar grani per il bisogno da un anno all'altro; con questa santissima provisione le cose di quel Regno nel proposito de grani s'erano assicurate, et con qualche aiuto forastiero, che cosi come al presente e affatto privo, all'hora non mancava, s'e mantenuto per molti anni in grandissima abundantia⁵, le cose poi della coltivatione secondo il solito, con il tempo si sono andate allargando in maniera tale, ch'alcuni an.i dappoi la Ser.ta V.ra inteso diverse transgressioni, ordino che in conformita dell'ordine Foscareno fossero di novo sradicate tutte le vide novamente piantate, in luoghi coltivabili, s'e per ultima ruina di questo negotio introdotta la pratica di quelli maledeti Bertoni⁶, che infe-

κατάλληλα γιὰ σιτοκαλλιέργεια. Καὶ ὄχι μόνο αὐτό· διάταξε ἀκόμη νὰ ξεροζωθοῦν πολλά, ὑποχρεώνοντας τοὺς ἰδιοκτῆτες νὰ καλλιεργοῦν τὰ χωράφια αὐτά, σὰν νὰ πρόβλεπε σχεδὸν τὴν ἀνάγκη ποὺ θὰ ἐρχόταν τὸ Βασίλειο ἐκεῖνο, ποὺ βρίσκεται σήμερα περικυκλωμένο ἀπὸ τόσων λογιῶν κουρσάρους, σὰν δὲν θὰ μπορούσε νὰ βγάξει μονάχο του τὰ σιτηρὰ ποὺ χρειάζεται γιὰ τὶς ἀνάγκες του ἀπὸ χρόνο σὲ χρόνο. Μὲ τὴν ἀγιότατη αὐτὴ προνοητικότητα ἢ σιτάρκεια τοῦ Βασιλείου ἐκείνου εἶχεν ἐξασφαλιστεῖ, καί, μὲ κάποια ἐξωτερικὴ ἐνίσχυση πού, ἐνῶ σήμερα δὲν ὑπάρχει καθόλου, τότε δὲν ἔλειπε, γιὰ πολλὰ χρόνια ὑπῆρχε πολὺ μεγάλη ἀφθονία⁵. Σιγὰ-σιγὰ ὅμως, κατὰ τὰ συνηθισμένα, ἡ σιτοκαλλιέργεια ἐλαττώνονταν κατὰ τέτιο τρόπο πού, ὕστερα ἀπὸ μερικὰ χρόνια ἡ Γαληνότητά Σας ἀντιλήφθηκε διάφορες παραβάσεις καὶ διάταξε νὰ ξεροζωθοῦν πάλι ὅλα τ' ἀμπέλια, ποὺ φντεύτηκαν τελευταῖα σὲ καλλιεργήσιμα χωράφια, σύμφωνα μὲ τὸ διάταγμα τοῦ Φοσκαρίνι.

Σὰν τελειωτικὸ χτύπημα πάνω σ' αὐτὸ τὸ ζήτημα ἤρθε ἡ ἐπικοινωνία μὲ τὰ καταραμένα ἐκεῖνα μπερτόνια⁶ ποὺ λυμαίνονται ὅσο θέ-

⁵) Ἡ Κρήτη τοὺς πρώτους αἰῶνες τῆς βενετοκρατίας ὄχι μόνο ἦταν αὐτάρκης στὰ σιτηρὰ, μὰ ἔκανε καὶ ἐξαγωγή στὴ Βενετία. Οἱ τιμαριοῦχοι Χανίων ὑπόσχονται τὸ 1302 νὰ παραδώσουν στὴ Βενετία 30.00 ὀμουζούρια σιτάρη στὴν ἴδια τιμὴ ποὺ τὸ ἔδωσαν καὶ οἱ τιμαριοῦχοι τοῦ Χάντακα. Βλ. Σπ. Θεοτόκη, Θεσπίσματα τῆς Βενετικῆς Γερουσίας 1281-1358, στὰ Μνημεῖα τῆς Ἑλληνικῆς Ἱστορίας, τ. Β Ι, Ἀθῆναι 1936, σ. 14.

⁶) Μπερτόνε ἢ Μπρετόνε ἦταν εἶδος πλοίου 500-1000 τόννων μὲ

stando fin che a loro paiono quei mari, robbando et depredando ogn'uno, non premettendo che comparino a quelle Isole come era solito, pur un Caramusal⁷ de formenti, al tempo delle vendemie facendosi mercanti, et huomeni da bene, si ritirano in Candia⁸, et con il danaro tratto dalli furti, cargano di moscati non vardando a pagarli qualche cosa di piu, riducendosi poi con molto utile dell'una sorte et dell'altra, alle lor case, svernando quelli doi o tre mesi piu oridi del verno, et poi ritornano all'istesso; il che causa maggior danni alla Ser.ta V.ra oltra li sopra detti perche p.a incariscono i muscati per Venetia, causano che valendo i moscati in Candia, et gargandosene per tante parti, ogni'uno va abandonando a piu poter la collivatione, et

λουν τις θάλασσες ἐκεῖνες, κλέβοντας καὶ ληστεύοντας τὸν καθένα, μὴ ἐπιτρέποντας νὰ παρουσιαστῆ σ' ἐκεῖνα τὰ νησιά, ὅπως συνέβαινε συνήθως, οὔτε ἓνα καραμουσάλι⁷ μὲ σιτοφορτίο. Στὸν καιρὸ τοῦ τρυγητοῦ κάνουν τοὺς ἐμπόρους καὶ τοὺς καλοὺς ἀνθρώπους καὶ καταφεύγουν στὴν Κρήτη⁸ καὶ μὲ τὰ χρήματα πὸν βγάζουν ἀπὸ τις πειρατεῖες φορτώνουν μοσχάτα (κρασιά), χωρὶς νὰ τοὺς μέλει ἂν τὰ πληρώνουν κάτι περισσότερο. Ἐπειτα γυρίζουν στὰ σπίτια τους μὲ μεγάλα κέρδη ἀπὸ τὴ μιὰ καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη ἐπιχείρηση καὶ ξεχειμωνιάζουν τοὺς δυὸ-τρεῖς πὸν τρομεροὺς μῆνες τοῦ χειμῶνα. Ὑστερα ξαναγυρίζουν στὰ ἴδια μέρη, πρᾶγμα πὸν προξενεῖ μεγαλύτερες ἀκόμη ἀπὸ τις παραπάνω ζημιές στὴ Γαληνότητά Σας. Γιατὶ πρῶτα ἀκριβαίνουν τὰ μοσχάτα πὸν προσίζονται γιὰ τὴ Βενετία. Καὶ ἐπειδὴ ἔτσι ἀκριβαίνουν τὰ μοσχάτα στὴν Κρήτη, ἀφοῦ φορτώνονται γιὰ τόσα καὶ τόσα μέρη, ὁ καθένας ἀφίνει σιγὰ-σιγὰ ὅσο μπορεῖ τὴ σιτοκαλλιέργεια καὶ ἐπιδί-

τετράγωνα πανιά, πὸν τὸ χρησιμοποιοῦσαν οἱ Βρεταννοί, ἀπὸ τοὺς ὁποίους πῆρε καὶ τὸ ὄνομα.

⁷⁾ Τὰ καραμουσάλια (caramussale, λέξη ἰσπανικὴ) ἦταν εἶδος τουρκικοῦ ἐμπορικοῦ πλοίου 400 περίπου τόννων, χρησιμοποιούμενο γιὰ τὴ μεταφορὰ σιτηρῶν ἀπὸ τὴν Ἀνατολή. Στὰ Βραχέα Χρονικά τοῦ Σπ. Λάμπρου (βλ. Μνημεῖα τῆς Ἑλλην. Ἱστορίας τ. Α Ι, σ. 15) ἀναφέρονται καραμουσαλίδες.

⁸⁾ Ἡ Κρήτη, κυρίως ὁ Χάντακας, ἦταν τότε κέντρο ἐμπορικὸ πρῶτης γραμμῆς σ' ὅλη τὴν Ἀνατολικὴ Μεσόγειο. Ἐδῶ μεταφέρονταν γιὰ διαμετακόμιση τὰ ἐμπορεύματα ἀπὸ τὴν Ἀνατολή καὶ τὰ κρασιά ἀπὸ τὸ Μορηά, τὸ περίφημο μαλβάζια καὶ ἄλλα, πὸν τὰ ἔβραζαν σὲ μεγάλα καζάνια, τὰ τυποιοῦσαν καὶ ἔπειτα τὰ ἐξῆγαν στὴ Βενετία. Γι' αὐτὸ δὲν εἶχαν ἄδικο οἱ Βενετοὶ νὰ ἀποκαλοῦν τὴν Κρήτη «ὀ φ θ υ λ μ ὀ ν καὶ δεξιὰ ν χ ε ἰ ρ α τ ῆ ς Β ε ν ε τ ι κ ῆ ς Π ο λ ι τ ε ἰ α ς».

si dano a piantar vigne muscate⁹, oltra di cio pongono grandis.a carestia nelli vini logadi¹⁰ in Candia, perche non solo cacciano li vini bianchi in essi moscati, et con tal modo li falsificano, ma anco cacciano nelli moscati per Inghiltera qualche parte delli logadi rossi, diletandosi coloro che sijno carichi di color, et con queste maniere da essi Bertoni vien assediato per ogni via il mondo, cosi volesse Iddio che non fossero mai statti veduti a comparir nelli suoi mari; quando io arivai al mio carico credo per le cause sopraditte ritrovari che il vino valeva L. 4 1/2 fin 5 il mistachio¹¹, che e qualche cosa manco di un se-

δεται σιὸ φύτευμα μωσχάτων ἀμπελιῶν⁹. Ἐκτὸς ἀπ' αὐτὸ προκαλοῦν πολὺ μεγάλη ἔλλειψη σιὰ λογάδα¹⁰ κρασιὰ σιτὴν Κρήτη. Γιατὶ ὄχι μόνο ρίχνουν τὰ ἄσπρα κρασιὰ σιὰ μωσχάτα καὶ τὰ νοθεύουν μ' αὐτὸ τὸν τρόπο, μὰ ἀκόμη ρίχνουν σιὰ μωσχάτα πὸν προορίζονται γιὰ τὴν Ἀγγλία κάποια ποσότητα ἀπὸ τὰ κόκκινα λογάδα, ἐπειδὴ σ' ἐκείνους (τοὺς Ἑγγλέζους) ἀρέσουν νὰ εἶναι χρωματισμένα. Κ' ἔτσι, μ' αὐτὸ τὸν τρόπο, πολιορκεῖται ἀπὸ παντοῦ ὁ κόσμος ἀπὸ αὐτὰ τὰ μπεριόνια, πὸν ὁ Θεὸς νὰ ἴδινε νὰ μὴν παρουσιάζονταν ποτὲ σις θάλασσες τῆς Γαληνότητις Σας.

Ὅταν ἔφτασα σιτὴ θέση μου, βρῆκα τὸ κρασὶ νὰ τιμᾶται, γιὰ τὶς παραπάνω, ὅπως πιστεύω, ἀφορμές, 4 1/2 μέχρι 5 λίρες τὸ μίστατο¹¹,

⁹) Ἐντύπωση προξενεῖ ἡ ἐκτεταμένη καλλιέργεια σιτὴν Κρήτη τὴν ἐποχὴ ἐκείνη τοῦ μ ο σ χ ά τ ο υ, πὸν σήμερα εἶναι ζήτημα ἂν τὸ παράγει κανεὶς ἐξαιρετικὰ ἐκλεκτικὸς οἰνοπαραγωγὸς γιὰ ἀτομικὴ του χρῆση καὶ εἶναι ἐντελῶς ἄγνωστο σιὸ σημερινὸ οἶνεμπόριο. Τότε τέτιες ἦταν οἱ παραγόμενες ποσότητες πὸν λέγοντας σιτὴ Βενετία vino greco, ἐννοοῦσαν vino moscato (βλ. Pomp. Molmenti, La Storia di Venezia nella vita privata, II, Bergamo 1911, σ. 449). Τὸ μωσχάτο παράγονταν ἀπὸ κλῆμα καταγόμενο ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν Κρήτη. Ἦταν originario di Candia (βλ. Molmenti ὁ.π.).

¹⁰) Λ ο γ ά δ α λέγονταν, ὅπως καὶ σήμερα, τὰ κρασιὰ πὸν παράγονταν ἀπὸ διάφορα σταφύλια, γιὰ διάκριση ἀπὸ τὰ παραγόμενα ἀπὸ μ ο ν ό λ ο γ α σταφύλια, ὅπως ἦταν τὸ μωσχάτο, τὸ λιάτικο κλπ.

¹¹) Mistacchio καὶ παλαιότερα mistato (βλ. Θεοτόκη, ὁ.π. Β II σ. 159 § 5, § 19), ἔλεγαν οἱ Βενετοὶ τὸ καὶ σήμερα σὲ χρῆση πραγματικὸ καὶ ἰδεατὸ μέτρο γιὰ τὴ μέτρηση τῶν ὑγρῶν καὶ εἰδικὰ τοῦ κρασιοῦ. Τὸ μίστατο, ὅπως μᾶς πληροφορεῖ ὁ Σαγκρέντο, χωροῦσε τότε κάτι λιγότερο ἀπὸ τὸ βενετικὸ κ ά δ ο (secchio), τοῦ ὁποίου ἡ χωρητικότητα ἦταν 10⁷³⁰/1000 λίτρες. Ἄρα τὸ μίστατο χωροῦσε περὶ τὶς 8 ὀκάδες, ἂν πιστέψουμε στοὺς ὑπολογισμοὺς τοῦ Σαγκρέντο. Σήμερα σὰν μέτρο κρασιοῦ ὑπολογίζεται 9 ὀκ. σις Ἀρχάνες, 10 σιτὴν Πεδιάδα καὶ 12 σιὰ Χανιά, ὅπως μὲ πληροφορεῖ ὁ οἰνολόγος κ. Μανόλης Λυδάκης. Σὰν μέτρο λαδιοῦ χρησιμοποιεῖται σήμερα σιτὴ Σητεία, κατὰ

chio Venitian, et volendo ponervi qualche ordine, mi fu mostrato che per decreto della Ser.ta Vra non potevo limitar i vini del' intrate, et poi che dalli mercanti erano statti comprati a pretij cari, fu bisogno per all'hora haver patientia, ma feci avvertir li mercanti che vardassero come de cetero compravano perche non intendevo che si vendesse il vino espeditto il gia comprato piu di L. 2 il mistachio, et feci far strettiss.i proclamii, accio li logadi non fossero posti nelli moscati, di maniera che non ostante che la non piacesse a certi, le cose a servitio di quei poveri populi et militie sono passate con la gratia del S.r Iddio, secondo la mia buona intentione, non manco anzi maggior travaglio ho havuto nella cosa delle biave, perche essendo statta publicata al tempo del raccolto una stretezza grandissima, et havendo espedito come

πὸν εἶναι κάτι λιγότερο ἀπὸ τὸ βενετσάνικο κάδο· καὶ διὰ τὴν θέλησάν μου νὰ βάλω κάποια τάξη σ' αὐτὸ τὸ ζήτημα, μὴ ὑπόδειξαν ὅτι, σύμφωνα μὲ τὸ διάταγμα τῆς Γαληνότητάς Σας, δὲν μπορούσα νὰ περιορίσω τὴν ἐξαγωγή τῶν κρασιῶν· καὶ ἐπειδὴ ἦταν ἀγορασμένα ἀπὸ τοὺς ἐμπόρους σὲ ὑψηλὲς τιμές, ἀναγκάστηκα νὰ κάμω, γιὰ τὴν ὥρα, ὑπομονή. Διὰ ταῦτα ὁμως νὰ κάμουν γνωστὸ στοὺς ἐμπόρους πὼς πρέπει νὰ προσέχουν στὸ μέλλον διὰ τὴν ἀγοράζουσαν, γιὰτὶ δὲν ἤθελα νὰ πουληθεῖ τὸ ἐξαγόμενον κρασί, πὸν τὸ ἔχαν ἀγοράσει περισσότερον ἀπὸ 2 λίρες τὸ μίστατο, καὶ ἐξέδωσα ἀσθηρότατες διαταγές, ἀπαγορεύοντας νὰ ἀνακατεύονται τὰ λογάδα μὲ τὰ μοσχάτα. Ἔτσι, παρ' ὅλο πὸν δὲν ἄρεσε αὐτὸ σὲ μερικοὺς, τὰ πράγματα, γιὰ τὴν ἐξυπηρέτηση τῶν φτωχῶν ἐκείνων ἀνθρώπων καὶ τῶν στρατιωτῶν, πῆγαν, μὲ τὴ δύναμιν τοῦ Θεοῦ, σύμφωνα μὲ τὴν καλὴ μου προαίρεση.

Ἦταν λιγότερη μὰ ἀντίθετα μεγαλύτερη στενοχωρία δοκίμασα στὸ ζήτημα τῶν σιτηρῶν. Ἐπειδὴ τὸν καιρὸ τῆς συγκομιδῆς παρουσιάστηκε μιὰ πολὺ μεγάλη σιτοδεία καὶ ἐπειδὴ ἔστειλα, ὅπως ἔγραψα στὴ Γα-

τις πληροφορίες τοῦ κ. Κωστῆ Φραγκούλη καὶ ὑπολογίζεται 6 ὀκάδες. Σὺν τῷ τῷ χρησιμοποιοῦνταν καὶ παλαιότερα.

Νὰ βαφτιστῶ στὴ χάριν σου κι' ἐγὼ καὶ τὰ παιδιά μου
νὰ φέρν' ὀκάδες τὸ κερὶ καὶ μίστατα τὸ λάδι.

(βλ. Ἄντ. Γιανναράκη, Κρητικὰ Ἄσματα, Λειψία 1876, σ. 115). Ὁ Ξανθοῦδης (Χριστ. Κρήτη Α', σ. 57) ἀναφέρει ὅτι «ἡ χωρητικότης αὐτοῦ διὰ μὲν τὸ ἔλαιον εἶναι περίπου 10 ὀκάδες διὰ δὲ τὸν οἶνον 9-12 κατὰ τόπους». Ὁ δὲ Γιανναράκης (ὅ.π., σ. 189) λέγει ὅτι γιὰ τὸ λάδι εἶναι 8 ὀκάδες καὶ γιὰ τὸ κρασί 12 καὶ 14.

scrissi alla Ser.ta Vra, senza pero alcun minimo suo danno, ma con larghe promesse, diversi per quelle scalosie¹² Turchesche, ne vedendo alcun frutto, ne meno havendo potuto da quei Clar.mi Nobeli, et feudati, ottener alcun aiuto de formenti, con tutto che unitamente l'Ecc.mo s.r Proc.r all'hora Prov.r Gn.al Priuli, l' Ill.mo s.r Benetto Taiapiera Cap.o, se ben erano all'hora per repatriare, et me insieme, anco con li Clar.mi S.ri Conseglieri, piu d'una volta gliene facessimo grandissima istanza, con parole di molto amore, et affetto, lasciandosi fino intender che quanto al pretio¹³, si volevimo rimetter alle loro conscientie, et essendo soliti di dar in notta¹⁴ di quarto¹⁵ al piu dieci milla mi-

ληρότητά Σας, χωρὶς καὶ τὴν ἐλάχιστη ἐπιβάρυνσή της μὰ μὲ μεγάλες ὑποσχέσεις, διάφορους στὰ τούρκικα ἐκεῖνα λιμάνια¹² (γιὰ τὴν ἀγορὰ σιτηρῶν), χωρὶς νὰ δῶ ὅμως κανένα ἀποτέλεσμα, μιὰ πὺν δὲν μπόρεσα νὰ ἔχω καμμιά βοήθεια σὲ σιτηρὰ ἀπὸ τοὺς ἐκλαμπρότατους ἐκείνους εὐγενεῖς καὶ φεουδάρχες, παρ' ὅλο πὺν ἐγὼ μαζὶ μὲ τὸν ἐκλαμπρότατο κ. Ἐπίτροπο, Γενικὸ τότε Προβλεπιτὴ Προίουλι, τὸν ἐκλαμπρότατο καπετάνιο κ. Μπενέιο Ταγιαπιέρα, ἂν καὶ ἦταν τότε ἔτοιμοι νὰ γυρῶσιν στὴν Πατρίδα, ὡς καὶ μὲ τοὺς ἐκλαμπρότατους κ.κ. Συμβούλους, τοὺς παρακαλέσαμε θερμὰ πολλὰς φορὲς, μὲ λόγια γεμάτα ἀγάπη καὶ στοργή, ἀφίνοριάς τους νὰ καταλάβουν ὅτι, ὡς πρὸς τὴν τιμὴ τῶν σιτηρῶν¹³ εἴμαστε πρόθυμοι νὰ ἐμπιστευτοῦμε στὴ συνείδησή τους· καὶ ἐπειδὴ δῆλωναν¹⁴ γιὰ τὸ «κάρτο»¹⁵ τὸ πολὺ-πολὺ 10.000 μουζούρια περίπου,

¹²⁾ Ἡ λέξη scalosia (πληθ. scalosie) ὑποθέτω πὺς ἀποδίδει τὴν ἐλληνικὴ λ. «σκαλωσιά», «σκάλα»=(λιμάνι). Καὶ ὁ Κ. Μέρτζιος συμφωνεῖ μ' αὐτό.

¹³⁾ Ἡ τιμὴ τοῦ σίτου ἦταν αὐστηρὰ καθορισμένη ἀπὸ τὴν Ἐξουσία. Γιαυτὸ ὁ Σαγκρέντο, θέλοντας νὰ προσελκύσει τὸ ἐνδιαφέρον τῶν σιτοπαραγωγῶν φεουδαρχῶν τοὺς ὑπόσχεται νὰ μὴ τοὺς πληρῶσει μὲ τὴ διατίμηση παρὰ στὴν τιμὴ πὺν θὰ ζητοῦσαν, σύμφωνα μὲ τὴ συνείδησή τους!

¹⁴⁾ Ὡς φαίνεται, οἱ φεουδάρχες ἦταν ὑποχρεωμένοι νὰ δηλώνουν κάθε χρόνο τὴν ποσότητα τοῦ σταριοῦ πὺν παρήγαν. Αὐτοὶ ὅμως ἔκαναν ψεύτικες δηλώσεις, δηλώνοντας μικρότερα ἀπὸ τὰ πραγματικὰ ποσά, ἀφοῦ τὸ μεγαλύτερο ποσὸ πὺν δῆλωναν ἔφθανε τὰ 10.000 μουζούρια, ἐνῶ πολλοὶ ἔβγαζαν πολὺ περισσότερα. (Οἱ ἐπίτροποι τοῦ ἀηλίκου Μάρκου Βαρότση, τιμαριούχου ἐν Τούρμα Ρεθύμνου ζητοῦν νὰ τῶ ἐπιτραπῇ ἢ μεταφορὰ εἰς Χάνδακα ὅπου διαμένει 11.000 μουζουρίων σίτου, διότι ἐν περιπτώσει ἐπαναστάσεως τῶν Ἑλλήνων θὰ τὸν ἀπολέσῃ. ἔτος 1359. Βλ. Θεοτόκη ὅπ. Β II, σ. 71).

¹⁵⁾ Δὲν γνωρίζω ἀκριβῶς τί ἀντιπροσωπεύει τὸ q u a r t o. Ἀπὸ τὰ συμφραζόμενα ὑποθέτω πὺς πρόκειται γιὰ παρακράτημα ἀπὸ τὴν παραγωγή, γιὰ τὶς ἀνάγκες τῆς πολιτείας (διατροφή στρατοῦ, πληρωμάτων γαλερῶν κλπ.).

sure in circa, che e una mica al bisogno, andandosene fin settecento et otto cento misure al giorno, mi risolsi cosi per proceder con ogni maggior desterita, et non haver occasione come si ha per il passato osservato, di far romper le porte delli Granari, a quelli che sempre sonno la maggior parte, che non ostante li proclamati, non vogliono far esser le chiave di essi graneri pronte, come anco per haver la vera quantita delle biave, di far far una diligentissima discretione, con sacramento delli Contadini, non solo di quel che pagano, ma di quello che havevano a bon conto pagato quell'anno, copia della quale insieme con altre scritture in questo proposito si ritrovano appresso di me, accio occorendo la Ser.ta V.ra possi servirsene, et ritrovai che il quarto de pagato da essi Contadini importava misure cinquanta mille in circa, il qual ha comportato la neces.ta nella qual mi ritrovavo conforme alli ordeni della Ser.ta V.ra, datti ultimamente sotto li 21 Decembrio 1602 che l'habbi voluto da tutti indifferentemente et al pretio che e corso fin tutto 9bre di pp.i 7 la misura¹⁶, si come per

πὸν εἶναι ἐλάχιστα σχετικὰ μὲ τὶς ἀνάγκες, πὸν φτάνουν μέχρι 700 καὶ 800 μουζούρια τὴν ἡμέρα, ἀποφάσισα, ὅστερ' ἀπ' αὐτά, γιὰ νὰ προχωρήσω μὲ τὴν πιὸ μεγάλη ἐπιδεξιότητα καὶ γιὰ νὰ μὴ μοῦ δοθεῖ ἀφορμὴ νὰ δώσω ἐντολὴ νὰ σπάσουν τὶς πόρτες τῶν σιταποθηκῶν, ὅπως συνέβαινε σὶτὸ παρελθόν, ἐκείνων πὸν πάντα εἶναι οἱ περισσότεροι καὶ πού, παρὰ τὶς διαταγές, δὲν θέλουν νὰ θέσουν στὴ διάθεσή μας τὰ κλειδιά τῶν σιταποθηκῶν αὐτῶν, καὶ γιὰ νὰ μάθω ἀκόμη τὴν ἀκριβῆ ποσότητα τῶν σιτηρῶν, νὰ διατάξω νὰ γίνεῖ μιὰ λεπτομερέστατη καταγραφή μὲ ἔνορκες δηλώσεις τῶν χωρικῶν, ὅχι μόνο ἐκείνου πὸν πληρώνουν μὰ καὶ ἐκείνου πὸν σὶτὸ μεταξὺ εἶχαν πληρώσει ἐκεῖνο τὸ χρόνον—ἀντίγραφό της βρίσκεται στὰ χέρια μου μαζὶ μὲ ἄλλα σχετικὰ μὲ τὸ ζήτημα ἔγγραφα, γιὰ νὰ μπορέσει ἡ Γαληνότητά Σας νὰ τὰ χρησιμοποιήσει ἂν παρουσιαστῆ ἀνάγκη—καὶ βροῆκα ὅτι τὸ «κάριτο» πὸν πλήρωσαν οἱ χωρικοὶ αὐτοὶ ἔδωσε 50.000 μουζούρια περίπου. Αὐτὸ μ' ἔφερε στὴν ἀνάγκη πὸν βρέθηκα νὰ ζητήσω, σύμφωνα μὲ τὶς διαταγές τῆς Γαληνότητάς Σας, πὸν δόθηκαν τελευταῖα στὶς 21 Δεκεμβρίου 1602, ἀπὸ ὄλους, χωρὶς διάκριση, καὶ πρὸς 7 ὑπέρπυρα τὸ μουζούρι¹⁶ τρέχουσα

¹⁶) Ἡ τιμὴ 7 ὑπέρπυρα τὸ μουζούρι, συγκρινόμενη μὲ παλαιότερες, εἶναι ὑπερβολικὴ καὶ δείχνει πραγματικὰ τὴ δυσκολότατη ἐπισιτιστικὴ κατάσταση πὸν βρέθηκε ὁ Σαγκρέντο. Ἡ τιμὴ τοῦ σταριοῦ στὴν Κρήτη τὸ 14. αἰῶνα ἦταν 25 ὑπέρπυρα τὰ 1000 μουζούρια (βλ. Θεοτόκη ὅ.π. Β II, σ. 65 κλπ).

fede del'off.o della giustizia, anch'essa esistente appresso di me appar, non essendo mai statto pagato piu di cinque fin sei a tal che con un pocco d'aiuto di quello delle buse¹⁷ havuto dall'Ill.mo s.r Cap.o Cornaro, et con un ottima inteligenza che e sempre passata tra quel gentilissimo, et Compitissimo Sig.re, in tutte le parti, et me, l'habbiamo si può dir miracolosamente passata, senza che s'habbi visto non solo necessita, ma ne anco carestia, et con vantaggio della Ser.ta V.ra di piu di ducati 3000, havendo fatto dispensar il formento a fornari, et far il pane a raggion di pp.i 8 1/2 la misura fino al tempo che mi son partito, si per avantagiar la Ser.ta V.ra in quel delle buse dalli pp.i 6 alli 8 et 1/2 ; et in quel del quarto dalli 7 fin li 8 et 1/2 , come

τιμὴ μέχρι τὸ τέλος τοῦ Νοεμβρίου, ὅπως φαίνεται καὶ ἀπὸ πιστοποιήσεως τῆς ὑπηρεσίας Δικαιοσύνης, πὸν βρῖσκεται ἐπίσης στὰ χέρια μου, ἐνῶ ποτὲ δὲν πληρώθηκε περισσότερο ἀπὸ 5 μέχρι 6 ὑπέροπυρα. Ἔτσι, μὲ κάποια ἐνίσχυση ἀπὸ τὸ σιτάρι πὸν βρῖσκονταν στίς γοῦβες¹⁷, πὸν παραχώρησε ὁ ἐκλαμπρότατος, εὐγενέστατος καὶ φιλοφρονέστατος καπετάνιος κ. Κορνάρο καὶ μὲ μιὰ τέλεια κατανόηση ἀνάμεσα στὸν εὐγενέστατο καὶ ἐντιμότατο αὐτὸ κύριο καὶ ἐμένα σὲ ὅλα τὰ ζητήματα, τὴν περάσαμε, μπορεῖ νὰ πεῖ κανένας, ὡς ἐκ θαύματος, χωρὶς νὰ παρουσιασεῖ ὄχι μόνο ἀνάγκη μὰ οὔτε καὶ ἔλλειψη καὶ μὲ κέρδος γιὰ τὴ Γαληνότητά Σας περισσότερα ἀπὸ 3000 δουκάτα. Γιατὶ ἔκαμα τὴ διανομὴ τοῦ σιαριοῦ στὸν φουρνάρηδες γιὰ νὰ τὸ ἀρτοποιήσουν πρὸς 8 1/2 ὑπέροπυρα τὸ μουζούρι ὡς τὴ στιγμὴ πὸν ἔφυγα, τόσο γιὰ νὰ δώσω κέρδος στὴ Γαληνότητά Σας τὸ σιτάρι πὸν ἦταν στίς γοῦβες ἀπὸ 6 ὑπέροπυρα στὰ 8 1/2 καὶ τὸ σιτάρι τοῦ «κάρτου» ἀπὸ 7 ὡς 8 1/2 ὑ-

Ἡ διαφορὰ ἀπὸ τὴν τιμὴ αὐτὴ εἶναι πολὺ σημαντικὴ, ὅσο καὶ ἂν ὑποθέσομε πὸς εἶχε ἀλλάξει ἡ ἀγοραστικὴ ἀξία τοῦ ὑπέροπυρου.

¹⁷⁾ Ἡ λ. *b u s a* εἶναι βενετσιάνικη καὶ σημαίνει *buca*, λάκκο, πηγάδι. *Busa da calcina* = ἀσβεστόλακκος. Ἐδῶ πρόκειται γιὰ λάκκους εἰδικὰ κατασκευασμένους μέσα στὴ γῆ γιὰ τὴ φύλαξη καὶ διατήρηση τῶν σιτηρῶν. Ἡ συνήθεια αὐτὴ νὰ φυλάσσουν κατὰ τέτιο τρόπο τὰ σιτηρὰ ὑπῆρχε μέχρι τῶν ἡμερῶν μας στὸ Λασιθί. Σὲ παλιὰ χωριάτικα σπίτια ὑπῆρχαν λάκκοι μέσα στὸ ἔδαφος ἢ κτιστοὶ χῶροι στὴν ἐπιφάνεια γιὰ τὴ φύλαξη τῶν σιτηρῶν, ὅπως ἀκριβῶς ἔκαναν καὶ οἱ μινωῖτες, ὅπως βλέπομε στὰ εἰρήπια τῆς Κνωσοῦ. Οἱ λάκκοι αὐτοὶ λέγονταν *γ ο ῦ β ε ς ἢ σ ο ρ ο ῖ*. Ἡ τελευταία αὐτὴ λέξη προέρχεται πιθανότατα ἀπὸ τὴν ταυτόσημη ἀρχαία λ. *σιρὸς* ἀπὸ τὴν ὁποία προῆλθε καὶ ἡ σημερινὴ διεθνὴς λ. *silos*.

anco per levar ogni agravio a particolari, et darle occasion di vender, a me non si conviene racordar alla prudentia della Ser.ta V.ra, le provisioni che si possono fare per tenir quel Regno abbondante di grani, le diro solamente, che con tutti li sopra detti disordini, del piantar vigne in luoghi coltivabili¹⁸, et l'esser stati assediati da Bertoni, si che non e comparso nessun aiuto forastiero, vi e statto tanto, non ostante anco la strelezza del anno, che con un pocco di aiuto delle buse ha bastato, ma con insoportabil travaglio et esquisita diligenza di quelli a chi ha toccato a governar, et con oltima inteligenza fra rapresentanti, che non occorre sempre cosi, che quando mancasse qualched'una di queste cose non credo che la se passasse molto bene, onde provedendo la Ser.ta V.ra all'inconvenienti sopra detti, facendo sopra il tutto gagliarda provisione in proposito della coltivatione, che non le sa-

πέρπυρα, ὅσο καὶ γιὰ νὰ ἀποτρέψω κάθε ἐπιβάρυνση τῶν ἰδιωτῶν καὶ νὰ τοὺς δώσω τὴν εὐκαιρία νὰ πουλήσουν.

Δὲν ταιριάζει σὲ μένα νὰ ὑπενθυμίσω στὴ Γαληνότητά Σας τὶς προμήθειες ποὺ μποροῦν νὰ γίνουν γιὰ νὰ ὑπάρχει ἐπάρκεια σιτηρῶν στὸ Βασίλειο ἐκεῖνο. Θὰ ἀναφέρω μόνο ὅτι παρ' ὅλες τὶς παραπάνω δυσκολίες μὲ τὸ φύτεμα τῶν ἀμπελιῶν σὲ καλλιεργήσιμα χωράφια¹⁸ καὶ τὴν πολιορκία μας ἀπὸ τὰ μπερτόνια, σὲ σημεῖο ποὺ δὲ φάνηκε καμμιά ἐξωτερικὴ βοήθεια, κατορθώθηκε ὥστε καὶ παρὰ τὴν κακὴ ἐσοδεία τῆς χρονιάς νὰ ὑπάρχει τόσο σιτάρι, ποὺ, μὲ μιὰ μικρὴ βοήθεια ἀπὸ τὸ σιτάρι ποὺ ἦταν στὶς γουῖβες νὰ ὑπάρχει ἀρκετό, μὰ μὲ τοὺς ἀβάστακτους κόπους καὶ τὴν ἐξαιρετικὴ προσπάθεια ἐκείνων στοὺς ὁποίους ἔλαχε νὰ κυβερνοῦν καὶ μὲ τὴν πλήρη κατανόηση τῶν ἀντιπροσώπων, πρᾶγμα ποὺ δὲν συμβαίνει πάντοτε· ἂν ἔλειπε κάτι ἀπ' ὅλα αὐτά, δὲν πιστεύω νὰ τὴν περνούσαμε καὶ τόσο καλά.

Ἔτσι, ἂν φροντίσει ἡ Γαληνότητά σας νὰ θεραπεύσει τὰ παραπάνω ἄτοπα καὶ νὰ θεσπίσει πρὸ παντὸς αὐστηρὰ μέτρα ὡς πρὸς τὴ σι-

¹⁸) Ὁ Ἰωάννης Μοτσενίγχο, Γενικὸς Προβλεπτής, ἀναφέρει στὴ δεύτερη ἐκθεσή του (1593): Διαδόθηκε στὴν Κρήτη μιὰ εἶδηση, ποὺ τὴ νόμιζαν ἀληθινὴ, ὅτι ἡ Γερουσία πῆρε ἀπόφαση νὰ ξερριζωθοῦν ὅλα τ' ἀμπέλια σὲ ἀπόσταση 3 μίλια ἀπὸ τὶς πόλεις τῆς Κρήτης, γιὰ νὰ σπείρουν σιτηρά. Ἡ εἶδηση αὐτὴ ἀναστάτωσε τοὺς ἐνδιαφερόμενους, πολλοὶ ἀπὸ τοὺς ὁποίους μὲ παρεκάλεσαν νὰ ἀνασταλεῖ ἡ διαταγὴ ὥσπου νὰ τρυγήσουν καὶ ἔπειτα θὰ τὰ ξερρίζωναν μονάχοι τους. Δυστυχῶς ὁμως ἡ εἶδηση δὲν ἦταν ἀληθινὴ. Καὶ μακάρι νὰ τὴν ἔκανε ὁ Θεὸς ἀληθινὴ γιὰ νὰ μπορέσει τὸ Βασίλειο αὐτὸ νὰ ἐξασφαλίσει τὰ σιτηρά του ἀπὸ τὴν ἴδια του τὴν παραγωγή. (Βλ. V.A.S. Relazioni LXXIX, Relazione di Z. Mocenigo 1593).

ra molto difficile, vi saranno biave d'avantagio, et in tal caso per assicurarsi compitamente et liberarsi lei, et li suoi rapresentanti da travaglio, et quei Nobeli et feudati da ogni agravio, risolvendosi di far contribuire al viver delle Citta, et fortezze al precio che parera alla sua molta prudenza¹⁹, si come si osserva nelle sue Citta et fortezze di Lombardia, sara a giuditio mio ottima resolutione, non volendo restar di dir alla Ser.ta V.ra, che per il molto zello che ho sempre havuto di giovar alla Citta di Candia bisognosiss.a per natura d'aque, essendosi scoperta certa vena d'aqua viva boniss.a non molto lontano dalla Citta, la qual si perdeva et andava di male, quella ho condotto alla loza²⁰ pu-

τοκαλλιέργεια, πὸν δὲν θὰ τῆς εἶναι καὶ πολὺν δύσκολο, ἡ Κρήτη θὰ ἔχει περισσότερα σιτηρά, ὅποτε θὰ ἐξασφαλιστεῖ ἐντελῶς καὶ θὰ ἀπαλλαγεῖ ἡ Γαληνότητά Σας καὶ οἱ ἀντιπρόσωποί της ἀπὸ τὰ μαριτύρια καὶ οἱ εὐγενεῖς καὶ οἱ Φεουδάρχες ἀπὸ κάθε ἐπιβάρυνση, ἀποφασίζοντας νὰ συμβάλουν στὴ διατροφή τῶν πόλεων καὶ τῶν φρουρίων, στὴν τιμὴ πὸν θὰ κρίνει ἡ μεγάλη φρόνησή Σας¹⁹, ὅπως γίνεται στὶς πόλεις καὶ τὰ φρούριά Σας στὴ Λομβαρδία. Αὐτὸ θὰ εἶναι, κατὰ τὴν κρίση μου, ἄριστη ἀπόφαση.

Δὲν θέλω νὰ παραλείψω νὰ ἀναφέρω στὴ Γαληνότητά Σας ὅτι, ἀπὸ τὸν πολὺν ζῆλο πὸν εἶχα πάντοτε γιὰ νὰ ἐξυπηρετήσω τὴν πόλη τοῦ Χάντακα, πὸν ἀπὸ τὴ φύση της ἔχει πολὺν μεγάλη ἔλλειψη ἀπὸ νερό, κάποια φλέβα ἐξαιρετικοῦ νεροῦ, πὸν ἀνακαλύφτηκε ὄχι πολὺ μακρὰ ἀπὸ τὴν πόλη καὶ πὸν χυνότανε καὶ πῆγαινε ἄδικα τὸ νερό της, τὴ διοχέτευσα στὴ δημόσια λότηζα²⁰ στὴν πλατειᾶ, καὶ ἔκαμα ἀπὸ πωρόλιθο

¹⁹) Τὸ ζήτημα τοῦ νεροῦ, γιὰ τὴν ὑδρευση τῶν φρουρίων κυρίως, ἀπασχόλησε πολὺ τὴ Βενετία γιὰ πολλὰ χρόνια, μὰ περισσότερο στὰ τελευταῖα πὸν φάνηκε ἡ τούρκικη ἀπειλή. Περισσότερο ὑπόφεραν ἀπὸ λειψυδρία τὰ Χανιά, λέγει στὴν ἐκθέσή του ὁ Ἰωάννης Μοισενίγκο τὸ 1589 (βλ. Στ. Σπανάκη, Μνημεῖα κλπ. τ. I, σ. 152). Ὑδρεύονταν ἀπὸ πηγὰδια, ἀπὸ παρακείμενους χειμάρρους καὶ ἀπὸ δεξαμενές, μέσα στὶς ὁποῖες διοχετεύονταν τὰ νερὰ τῶν πλατειῶν καὶ τῶν δρόμων (βλ. Σπανάκη, ὁ.π., σ. 153), ὅπως ἀκριβῶς ὑδρεύονται ἀκόμη καὶ σήμερα μερικὰ χωριά καὶ μικροσυνοικισμοὶ τοῦ Μεραμπέλλου. Σχετικὰ μὲ τὴν ὑδρευση τοῦ Χάντακα, βλ. τὸν II τόμο τῶν Μνημείων τῆς Κρητικῆς Ἱστορίας πὸν ἐκδίδω τώρα, ὅπου ἡ ἐκθεση τοῦ Φραγκίσκου Μοροζίνι γιὰ τὴν κατασκευὴ τοῦ ὑδραγωγείου πὸν φέρει τὸ ὄνομά του ἀκόμη καὶ σήμερα, ὡς καὶ τὴν ἀνέκδοτη μελέτη μου: Ἡ ὑδρευση τοῦ Ἡρακλείου.

²⁰) Τὸ 1938, ὅταν κατεδαφίστηκαν οἱ ὑπόλοιποι τοῖχοι τῆς Λότηζας γιὰ νὰ ἀνοικοδομηθεῖ, βρέθηκε σὲ βάθος 0,50 μ. ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια τοῦ δαπέδου

*blica in piazza, et fabricato una bella fontana di pietra viva, che ordinariamente getta un canone di grossezza di una noce, la qual ho anco incaminata all mollo fuori della porta*²¹, *accio di notte dalle Galere et altri Vasselli, senza molestar la Citta possi esser fatto aqua, et questa spesa e statta fatta da me senza alcun dano della Ser.ta V.ra, ma con certe condane*²² *de pistori sumarie per transgresione de proclami, che non si vedevano mai, et cascavano ingiustamente nella borsa de ufficiali, et ministri del off.o della giustitia, e vero che il condotto all'mollo*

μιὰ ὠροῦα κρήνη, πὸν τρέχει τακτικὰ ἀπὸ ἓνα σωλῆνα διάμετρον καρδιοῦ. Τὸ νερὸ αὐτὸ τὸ διοχέτευσα ἐπίσης στὸ μόλο ἔξω ἀπὸ τὴν Πόρτα²¹, γιὰ νὰ μποροῦν οἱ γαλέρες καὶ τὰ ἄλλα πλοῖα νὰ ὑδροεύονται τὴ νύχτα, χωρὶς αὐτὸ νὰ βλάπτει τὴν πόλη. Καὶ ἡ δαπάνη αὐτὴ ἔγινε ἀπὸ μένα, χωρὶς καμιά ἐπιβάρυνση τῆς Γαληνότητῆς Σας, μὰ μὲ κάτι πρόστιμα πὸν ἐπιβλήθησαν ἔκτακτα στοὺς φουρνάροδες γιὰ παραβάσεις τῶν διατάξεων²², πρόστιμα πὸν δὲν τὰ ἔβλεπε ποτὲ κανένας, γιὰτὶ ἔπεφταν παράνομα στὶς τσέπες τῶν ἀξιωματούχων καὶ τῶν ὑπαλλήλων τῆς ὑπηρεσίας τῆς δικαιοσύνης.

Εἶναι ἀλήθεια πὸς τὸ ὑδραγωγεῖο πρὸς τὸ μόλο δὲν ἦταν ὀλοκλη-

---

ἀκέραιο σωληνωτὸ ὑδραγωγεῖο ἀπὸ πήλινους σωλῆνες μὲ ἐσωτερικὴ διάμετρο 0,15 μ. μισοβουλωμένοι ἀπὸ πουρί, ἔνδειξη τῆς πολυχρόνιας χρήσης του. Τὸ ὑδραγωγεῖο αὐτὸ ἐρχόταν ἀπὸ τὴν νοτιὰ πλευρὰ τῆς Λότζας καὶ κατάληγε στὴ βόρεια, ἀκριβῶς στὸ σημεῖο πὸν ἀναφέρεται στὰ σχέδια τῆς Λότζας ἢ κρήνη Σαγκρέντο, τὴν ὁποία τροφοδοτοῦσε (βλ. Στ. Σπανάκη, 'Η Λότζα τοῦ Ἡρακλείου, Ἡράκλειον 1939, σ. 23 κλπ. καὶ G. Gerola, Monumenti Veneti nell'Isola di Creta vol. IV, σ. 54, εἰκ. 27, 28).

Πρὶν ἀπὸ τὸ Σαγκρέντο σκέφτηκε, φαίνεται, ὁ Capitano Grande Μπενέτο Ταϊαπιέρα νὰ διοχετεύσει στὴν πλατεία τοῦ δουκινοῦ παλατίου τὸ νερὸ πὸν περίσσευε ἀπὸ τὴν κρήνη τοῦ Μπέμπο. Τὴ σκέψη τοῦ Ταϊαπιέρα ἔκανε ἔργο τὸν ἴδιο χρόνο ὁ Σαγκρέντο. Ποῦ ὅμως ἀνακάλυψε τὴν ἄλλη πηγὴ μὲ τὸ ἀριστο νερὸ, δὲν εἶναι γνωστὸ.

²¹⁾ Στὴν περιοχὴ τοῦ λιμανιοῦ βρισκόνταν δυὸ κρήνες, ὅπως ἀναφέρει ὁ Φραγκ. Μοροζίνι, στὴν ἐκθεσὴ του «*una nell'Arsenale per servizio di quella maistranza et una a molo per li vasselli et barche che fanno la contumacia et per altri ancora*» (βλ. Σ. Γ. Σπανάκη, ὅ.π.). Τὴν κρήνη τοῦ μόλου τὴν ἔκανε ὁ Ἰωάννης Μοτσενίγκο τὸ 1588 καὶ διοχέτευσε σ' αὐτὴ τὸ νερὸ ἀπὸ τὶς παρακείμενες μικρὲς πηγές.

²²⁾ Καθιερωμένο ἦταν, ὡς φαίνεται, νὰ ἐπιβάλουν πρόστιμα γιὰ νὰ τὰ δαπανοῦν σὲ ἔργα δημοσίας ὠφελείας. Ὁ Γεν. Προβλεπτής Ἰωάννης Μοτσενίγκο κατασκεύασε μιὰ δεξαμενὴ στὸ Χάντακα, ὅπου ἐδαπάνησε, ἀπὸ πρόστιμα πὸν ἐπέβαλε ὁ ἴδιος, 2000 δουκάτα, χωρὶς νὰ ἐπιβαρύνει τὸ ταμεῖο τοῦ Δημοσίου. (βλ. V.A.S. Relazioni LXXIX, Relazione di Zuanne Mocenigo 1593).

*all'arrivo dell'Ill.mo mio sucessore, non era totalmente fenito, ma havendo lasciato a S.S. Ill.ma preparate le materie, son sicuro che non mancara per il zello che tiene del publico servizio, di perfettionar cosi fruttuosa opera*²³.

Fine

*della Relatione del cl.mo s.r Zuanne Sagredo ritornato
di Duca di Candia*

ρωτικά τελειωμένο κατὰ τὴν ἄφιξη τοῦ ἐκλαμπρότατου διαδόχου μου. Μὰ ἔχω ἀφίσει στήν ἐκλαμπρότητά του ἔτοιμα τὰ ὑλικά καὶ εἶμαι βέβαιος πὼς δὲν θὰ παραλείψει, μὲ τὸ ζῆλο ποὺ τὸν διακρίνει γιὰ τὴ δημόσια ὑπηρεσία, νὰ ἀποτελειώσει ἕνα τόσο ὠφέλιμο ἔργο²³.

Τέλος

*τῆς ἐκθεσης τοῦ ἐκλαμπρότατου κ. Ἰω. Σαγκρέντο,
τέως δούκα τῆς Κρήτης.*

---

²³) Διάδοχος τοῦ Σαγκρέντο ἦταν ὁ Jean-Babtiste Michaele, (1604-1606).
Βλ. H i p. N o i r e t, ὁ.π.

ΣΤΕΡΓ. Γ. ΣΠΑΝΑΚΗΣ